

3. Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους.

Φιλοσοφικὴ ἐμπέδωσις τῆς πολυπολεῖας καὶ τῆς μαντικῆς —'Η ἀνθρω-
πίνη ψυχὴ τὸ τελειότατον τοῦ Θεοῦ χρηστήριν ν.—Τὸ δαιμό-
νιον ἀπαγορευτικὸν καὶ οὐχὶ πρὶν τρεπτικόν —"Ἐξ διάφῃ ροὶ ἀντι-
λαμψεῖς τοῦ δαιμοῦ νίσου τοῦ Σωκράτους παρὰ τοῖς ἀρχαῖοις καὶ
τοῖς γενετέροις —'Η ἀληθινὸς τοῦ δαιμονίου ἔννοια: τὸ ζωτικὸν
διάλλαγμα μαρτύριον περὶ τοῦ ἀναρριζόσθου μελλούσης
τριμένου.

(*) Σωκράτης μετ' ἐνθουσιασμῷ ἐπήνει τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Ἀνα-
ζεγύρου, ὅτι νοῦς ἔστιν ὁ διακοσμήσας τὴν πόλιν, ἐψεγε δ' αὐτὸν ὅτι
τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ταύτην δὲν μετεγειρίζετο πρὸς ἐξήγησιν συμπά-
σης τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐῶν αὐτὴν γχίσειν προσέφρενγεν εἰ; τὴν μη-
γαντικὴν τῶν ὄντων ἐξήγησιν καὶ μόνον, ἐνθεὶς ἡ μηγχνικὴ μέθοδος
δέν ἐπήρκει, πατέφενγεν εἰς τὸν νοῦν, ὡς εἰς τὸν ἀπὸ μηγχνικῆς θεὸν
οἱ τραγικοὶ ποιηταί. (1) Σωκράτης ἀρχὴν ἡτο πεπεισμένος ὅτι νοη-
τική τις ἀρχὴ διεκόσμησε τὴν πόλιν καὶ ὅτι ὅπ' αὐτῇ τὸ πόντον διευ-
θύνονται. Η θείας αὕτης νοητικὴ ἀρχὴ πανταχοῦ μὲν τῆς φύσεως
ἐκδηλοῦσται, μάλιστα δ' ἐν τῷ λογικῷ ἀνθρώπῳ, περὶ δὲ καὶ ἐξαι-
ρετικὴν ἔδειξε πρόνοιαν· διάτι ἀπέδειξεν αὐτὴν τὸ τελειότατον τῶν
δημιουργῶντων κατό τε τὴν τοῦ σόματος κακοποιεύσην καὶ τὴν ἐν
αὐτῷ ἐμφύτευσιν ψυχῆς πορτίστης. Τὴν θείαν ταύτην νοητικὴν
ἀρχὴν δὲ Σωκράτης φαντάζεται ὑπάρχονταν ἐν τῷ κάτιμῷ καὶ κυβερ-
νῶσαν αὐτὸν ἀπαραλλάξτως ὡς ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σόματι τοῦ ἀνθρώπου.
Οπως τοῦ ἀνθρώπου αἱ πράξεις ἀρχὴν ἔχουσι τὴν ἐν αὐτῷ ἐνοι-
κοῦσσαν ψυχὴν, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ παντὶ φανταρέντι τάξις καὶ ὀρμονία
εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ἐν τῷ παντὶ ἐνούσης ψυχῆς. Η θεωρία
αὕτη συνεβιβάζετο πληρέστατη πρὸς τὸ πολυμετεῖκὸν θρήσκευμα
τῶν Ἑλλήνων, ἐκ δὲ τῆς συμφωνίας ταύτης προήρχετο ὁ ἀκροατιφνὸς
θρησκευτικὸς τοῦ Σωκράτους γχάκετήρ.

Τὸ θεῖον ἀρχ πανταχοῦ ὑπάρχον καὶ μηκ πόντων ἐπιμελόμενον
ἰδιαίτατος δὲ τοῦ τελειοτάτου δημιουργῆματος αὕτου, τοῦ ἀνθρώπου,
δύναται διὸ πάντων νὸς ἐκδηλοῖ τὴν θέλησιν αὕτου. Οὕτω δὲ θε-
μελιούσται θεωρητικῶς ἡ μηντικὴ τῶν ἀρχαίων καὶ δεικνύεται οὐδὲν

ἔχουσι τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὴν περὶ τοῦ θείου δόξαν τοῦ Σωκράτους. 'Ἄλλ' ἂν τὰ λοιπὰ ὅντα, ἔψυχά τε καὶ ἐμψυχα, γίνονται διερμηνεῖς τῆς τοῦ θεοῦ βουλήσεως, ὁ ἀνθρωπος ὁ τῷ θεῷ πάντων τῶν λοιπῶν δημιουργομέτων ἐγγύτατα ὡν τυγχάνει καὶ ὁ ἀριστος διερμηνεὺς τῶν θείων βουλημάτων. 'Η ἀνθρωπίνη ἀρα ψυχὴ ἔστι τὸ ὑψιστὸν χρηστήριον τοῦ θεοῦ.' Οσφ λοιπὸν ὁ ἀνθρωπος ἀγνότερος καὶ εὐσεβέστερος καὶ τῷ θεῷ ἀξιώτερος γίνεται, κατὰ τοσοῦτον ἀληθέστερος τοῦ θεοῦ χρηστήριον καθίσταται, κατὰ τοσοῦτον καὶ βαθύτερος δύναται νὰ εἰσδύῃ εἰς τὴν θείαν διάνοιαν. Διὸ καὶ λέγει, ὥστε τοὺς ἀνθρώπους θερκπεύων γινώσκεις τοὺς ἀντιθεραπεύειν ἐθέλοντας καὶ γκριζόμενος τοὺς ἀντιχαριζομένους καὶ συμβουλευδινοὺς καταγγειλάντεις τοὺς φρονίμους, οὕτω καὶ τῶν θεῶν πεῖραν λαμπάντης θερκπεύων εἴ τι ποιεῖθεντι περὶ τῶν ἀδήλων ἀνθρώποις συμβουλεύειν, γνώστει τὸ θεῖον ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἔστιν, ὥστι ὅμως πάντας ὄρθιν καὶ πάντας ἀκούειν καὶ παντοχοῦ παρεῖναι καὶ ἕψις πάντων ἐπιμέλεσθαι αὐτό.

Η ψυχὴ λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει τὸ τελειότατον χρηστήριον, ἡ δὲ φωνὴ τοῦ χρηστηρίου τούτου, ἐπειδὴ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θείᾳς οὐσίας, τῆς γνωστικῆς καὶ προνοητικῆς δυνάμεως, δύναται νὰ καθοδῆῃ τὸν προσέχοντα εἰς αὐτὴν πολλῷ ἀσφαλέστερον τῶν οἰωνῶν καὶ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν χρηστηρίων. Λί άποφάνσεις τῶν χρηστηρίων ἐξηρτῶντο μέχρι τοῦδε ἀπὸ ἐξωτερικῶν σημείων, ἥδη μετατεθειμένου τοῦ χρηστηρίου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αἱ ἀποφάνσεις αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξαρτῶνται.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἐγένετο ἐν τῇ ἴστορίᾳ σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Οἱ σοφοὶ πάντων τῶν χρόνων συζήτοῦσι, πῶς ἐνδει ὁ Σωκράτης τὸ δαιμόνιον τοῦτο. Ήκ τῶν ζητήσεων τούτων προέκυψεν αἱ ἐξῆς γνῶμαι.

1) Οἱ μὲν ὑπέλαθον ὅτι τὸ δαιμόνιον ὁ Σωκράτης ἐφκντάζετο ὡς προσωπικὸν ὅν, ὑπόστασιν ἔχον, ὡς πραγματικῶς ὑπάρχοντα δαιμόνια. Τὴν γνώμην ταύτην βλέπομεν λίσιν ἀρχαίσιν, διότι ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξεν οἱ κατήγοροι τοῦ Σωκράτους "Ανυτος καὶ Μέλιτος καὶ Λύκων τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, ὅτι ἔτερα καινὰ δαιμόνια εἰσφέρει. Ως προσωπικὸν ὅν ὑπελάμβανον προσέτι τὸ δαι-

μόνιον τοῦ Σωκράτους ὁ Ηλιούταρχος (Σωκρ. διαιρ. 20), Μάξιμος ὁ Τύριος (XIV, 3, 6.), οἱ Πατέρες τῆς Βακλησίας, οἵτινες συνεζήτουν, ἐν καλὸς ἢ κακὸς δικίων ἦτο ὁ τοῦ Σωκράτους, ὁ Tiedemann, ὁ Mainers, ὁ Buhle, ὁ Krug, ὁ Lasaulx, ὁ Volquardsen (¹).

2) Οἱ δὲ ὑπέλαθον ἔτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς δεισιδαιμονίας τῶν χρόνων τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ελληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὴν ἐδούλευε καὶ ὁ Σωκράτης.

3) Τρίτη τις τάξις ἀνδρῶν ἀποδέχεται ἔτι τὸ δαιμόνιον ἦτο συνειδητὴ ἐπινόησις τοῦ Σωκράτους, ἔτι ἐπίτηδες ἐπενόησε τὸ δαιμόνιον ὁ Σωκράτης, ἵνα εἰς τοὺς λόγους αὐτοῖς παρέγγῃ θεῖον τι χρῆσμα. Σκοπὸς δὲ τοῦ Σωκράτους ἦτο λέγουσιν (²), ἵπας ἀνατρέψῃ τὸ πολίτευμα καὶ πρὸς τοῦτο ἐδωροδόκητε τὴν Ήσσίαν, καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι εὑρίσκετο ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετὰ θείου τινὸς ὄντος.

4) Τετάρτη τις τάξις ἀνδρῶν παραδέχεται ἔτι τοῦ Σωκράτους τὸ δαιμόνιον ἔστι προτὸν τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας. Εἰρωνευόμενος δῆλος δὴ ὁ Σωκράτης τοὺς παχύνους, δυσμιχεῖς καὶ δεισιδαιμονας ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν θέλουσι νῦν σκεφθῆσι καὶ νῦν εἴρωσι τὰ πρόγματα δι' ίδιας διανοήσεως, ἀλλὰ καταφεύγουσιν εἰς μαντείας καὶ οἰωνούς καὶ ἐνύπνιας, ἔλεγε καὶ αὐτὸς τὰ προσέντα τῆς ίδιας σκέψεως καὶ διανοίας εἰρωνεύοντος ὡς ὑπαγγηρεύσεις τοῦ δαιμονίου.

5) Ηέμπτη τις τάξις νοθεστέρη τῶν προειρημένων τεσσάρων ἐνόμισεν ὅτι ἐρμήνευε τὸ πρόγμα παραδεγμάτην, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους οὐδὲν ἄλλο ἢ διάλεστις τοῦ σώματος ἀσθενικὴ καὶ ἀλαττοματική, ῥωτὴν ἔχουσα πρὸς ἐκπατάστει.

6) "Ἐκτη τάξις ὑπολαμβάνει τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον ὡς τὴν φωνὴν τοῦ ἡθικοῦ συνκισθήματος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν φωνὴν δῆλα δὴ τῆς συνειδήσεως.

Το πρώτη δύξα, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπίστενεν ὅτι ἔρχεται εἰς συνομιλίαν μετὰ δαιμονός τινος καὶ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ παρορμήσεις ἐστὶν ὅλως ἀπυριθματικὸς πρὸς τὴν βαθεῖαν τοῦ Σωκράτους πύνεσιν καὶ τὸ ιστορικὸν μεγαλεῖον, διύτι ἀκταβιθάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ὀκοτελογίστων ἀνθρώπων καὶ φυντασιακῶν, εἰς τοὺς ἄφρονας καὶ ὄνειροπόλους.

(¹) Ιδὲ περὶ αὐτῶν Zeller αὐτ. 11⁴, 75.

(²) Plessing, Osiris u. Sokrates 1852, 8°.

Πλὴν δὲ τούτων ἐναντιοῦται καὶ πρὸς τὰ περὶ δαιμονίου λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης οὐδὲποτε λέγει ὅτι ὅμιλεται δαιμονί τινι, ἀλλὰ μόνον ὅτι σημεῖον τοῦ θεῖον γίνεται αὐτῷ, ὅτι φωνήν τινα ἐσωτερικήν ἔχούει, ὅτι θεῖον τι καὶ δαιμονίον αἰσθάνεται, ἐπομένως ὅτι ἐν αὐτῷ συμβαίνει τι ἀσύνηθες, ὅπερ δὲν ἐδύνατο νὰ ἔρμηνεύσῃ λογικῶς καὶ ψυχολογικῶς.

Ἡ δὲ δευτέρα γνώμη, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐδούλευε τῇ τῶν χρόνων καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ δεισιδαιμονίος, ἐστὶ λίαν ἀτυχῆς, διότι βλέπομεν αὐτὸν τὸν Σωκράτην πολεμοῦντα τὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ διὸ λόγων ἴσχυροτάτων ἀποδεικνύοντα τὴν ἀνοίαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες περὶ προγράμματων, ὅπερ δύνανται νὰ γινώσκωσι διὸ τῆς ἴδιας ἐκυτῶν σκέψεως ἢ νὰ κατορθώσωσι διὸ μαθήσεως, ἐρωτῶσι τοὺς θεούς. Τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὀνομάζει μάλιστα ἀσεβεῖς καὶ ὑδριστὰς τοῦ θείου· διότι ἐμβάλλουσιν εἰς πειρασμὸν τὸ θεῖον περὶ προγράμματων, ὅπερ ὁ θεὸς ἀφῆκεν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου (¹).

Ἡ τρίτη γνώμη μεταβάλλει τὸν ἡθικώτατον τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἔδρυτὴν τῆς ἡθικῆς, εἰς ψεύστην καὶ ἀγύρτην, τὸν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ὅλως ἀπεστραμμένον εἰς φιλόδοξον πολιτικόν.

Καὶ ἡ τετάρτη δοξασία, ὅτι τὸ δαιμονίον τοῦ Σωκράτους ἦτο προϊὸν τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας δὲν καταστοχάζεται τοῦ ὄρθοῦ (²). Ὁ Fragnier λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης διὸ τοῦ δαιμονίου οὐδὲν ἀλλοιούσης νὰ σημάνῃ ἢ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὸν συγδυασμὸν τῶν γεγονότων δεξιμτητα, δι' ὃν κατώρθου νὰ εἰκάζῃ ὄρθως τὰ μέλλοντα γενέσθαι. Εἰρωνικῶς λοιπὸν παρέστησε τοῦτο ὡς ἔργον ἀπλοῦ ὄρμεμφύτου, τοῦ θείου ἢ τῆς θείας μοίρας, καὶ ἀντ' αὐτῶν μετεγειρόσθη τὸ δαιμονίον. Ἄλλα τὸ δαιμονίον δὲν ἔννοεῖ ὁ Σωκράτης, λέγει ὁ Fragnier, ὡς *genius familiaris*. διότι τὸ ὄνομα ἐκληπτέον οὐχὶ ὡς οὐσιαστικὸν ἀλλὰ ὡς ἐπίθετον.

Ἡ γνώμη αὕτη δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸν βέβαιον καὶ σοβαρὸν

(¹) Εἰ νο φ. Ἀπομν. I, 1, 9.

(²) Fragnier, Sur l' Ironie de Sokratis en Mémoires de l' Académie des Inscriptions IV, 368 κ. ἐφ. Ὁ Barthélémy (Voyage du jeune Anacharsis. V. σελ. 289. 290) τὰς ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ δαιμονίου ἐκράσεις τοῦ Σωκράτους ὑπολαμβάνει ὡς «Plaisanterie». Rolin, Hist. ancienne, IX 4, 2. Α 1 f. Fouillée, Philos. de Sokr. I, 7. 1874.

τρόπου, μετ' οὗ ὁ Σωκράτης ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ δαιμονίου· παρό τε τῷ Ηλάτωνι καὶ τῷ Ξενιφῶντι. (1) Σωκράτης ἀποδίδωσι μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἐν ταῖς κριτικωτάταις τοῦ βίου αὐτοῦ στιγμαῖς. Πρόκειται π. γ. νὰ κριθῇ καὶ δὲν φροντίζει περὶ ἀπολογίας, διότι ἀποτρέπει αὐτὸν τούτου τὸ δαιμόνιον, δὲν θέλει γένεται σημαντική εἰς τὰ πολιτικά, διότι ἀπηγόρευσεν αὐτῷ τοῦτο τὸ δαιμόνιον.

Η δὲ πέμπτη γνώμη ἔτι τὸ δαιμόνιον οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ σωματικὴ ἀσθένεια, νευρικὸς ἐρεθισμός, φέρων εἰς ἐκστάσεις, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς εἰκασίας, ἔτι ὁ Σωκράτης εἶχε φρυτασία παράφρονος σύνθρωπου. Πρόγραμμα δὲ δὲν ἔλειψεν ἀνθρώποι καὶ τοῦτο ἴσχυρισθέντες. Τοιοῦτος δ' ἐγένετο ὁ Ἕλλος Λόιτ, δοτις ἔγραψε *Le Démon de Socrate* 1836, καὶ ἐν διεξηδικῇ πραγματείᾳ κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ότι *Socrate* ήταν μικρός. 'Ἄλλο' εἰς τοὺς παράφρονας κατέταξεν οὐ μόνον τὸν Σωκράτην ὁ Λόιτ, ἀλλὰ καὶ ἄλλους μεγάλους ἀνδρας, ἐν οἷς καὶ τὸν Λαζάρο Καρρά, τὸν *Pascal*, τὸν *Rousseau*, τὸν *Gardanus*, τὸν *Swedenborg* κ. ἄλλ. Τὸ κύριον δ' αὐτοῦ ἐπιχείρημά ἔστιν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐ μόνον ἐπίστευεν εἰς τὴν πραγματικότηταν καὶ τὴν πρωτοπικότηταν τοῦ ἑκυτοῦ δαιμονίου, ἀλλὰ καὶ ὅτι συγγάνεις εἰς παρκισθήσεις πίπτων ἐνόμιζεν ὅτι ἡκακις πρόγραμμα τοὺς λόγους τοῦ δαιμονίου. Οὕτω δὲ ὁ μέγας ἀναμορφωτὴς τῆς φιλοσοφίας ματεβλήθη εὐχερέστατα εἰς παράφρονος!

Καὶ ἡ ἕκτη γνώμη δὲν ἔχει ὑπέρ ἑκυτῆς τὴν πρόγραμμα. Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους δὲν πρέπει γὰρ ὑπολαριζόμενον· ὡς φανῇ τῆς ἥθυτῆς συνειδήσεως· διότι ἡ ἑννοεις αὗτη ἔστι τῇ μὲν εὑρυτέρᾳ, τῇ δὲ στενωτέρᾳ τῆς ἑννοίας τοῦ δαιμονίου.

Συνείδησίς ἔστι τὸ ἥθικὸν συνκίσθημα, τὸ ἐκδηλώματον ἐν τῷ ἥθικῇ κρίσει τῶν ἡμετέρων πράξεων. Τούτου δ' οὔτως ἔγιοντος, ἡ ἑννοεις τῆς συνειδήσεώς ἔστιν ἐνīσεν μὲν εὑρυτέρᾳ τῆς τοῦ δαιμονίου, διότι δὲν περιορίζεται ὡς οἱ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἀξιώσεις εἰς τὰ μέλλοντα μόνον, ἀλλ' ἐξηγγέλλεται καὶ τοῖς ἥμιν-δισ τῆς παρακινούσσουσης πάσαις ἡμῖν ταῖς πράξεσιν ἐπιδικα-σίαις ἢ ἀποδοκιμασίαις, ἐνīσεν δὲ στενωτέρᾳ, διότι ἡ μὲν συνείδη-σις ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἥθικὴν μόνον ἀξίαν ἢ ἀπ-

ξίαν τῆς προαιρέσεως ἡμῶν, τὸ δὲ δαιμόνιον εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν πράξεων ἡμῶν καθύλου καὶ θεωρεῖται παρὰ τε τῷ Ηλάτωνι καὶ τῷ Ξενοφῶντι ὡς ἴδιος τύπος μαντείας.

"Επειτα δὲ καὶ τὸ περὶ δαιμονίου πάγνια, ἀπερ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιτρέπουσιν ἔχυτοῖς, οὐδὲ ἡσαν βλως ἀτοπα, ἢν τὸ δαιμόνιον καὶ τὸ ἡθικὴ συνείδησις. Τὸ δαιμόνιον ἄρα ἐστὶ διάφορον τοῦ ἡθικοῦ συναίσθηματος, τῆς συνειδήσεως. "Ἄριστα πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους λεγόμενον, οὗτι τὸ δαιμόνιον καὶ ἐπὶ πάντα σμικροῖς ἀποφχίνεται.

Πιρὸς δὲ τούτοις ὁ Σωκράτης ἀπκιτεῖ, ὅπως ἡ πρᾶξις ἡμῶν στηρίζηται ἐπὶ καθηρᾶς γνώσεως, πάντα δὲ ὅσα δυνάμεθα νὰ εὑρώμεν διὰ τῆς ἴδιας νοητικῆς δυνάμεως ἀπέκλεισε τῆς μαντικῆς, ἐπομένης καὶ ἀπὸ τοῦ κύρλου τῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου. Πῶς λοιπὸν τὸ δαιμόνιον δύναται νὰ σημαίνῃ τὴν συνείδησιν, τὴν ἡθικὴν δῆλα δὴ κρίσιν, οὐτε ἀπὸ μὲν τοῦ κύρλου τῆς συνειδήσεως ἀποκλείοντας πᾶσαι αἱ μὴ συνειδηταὶ πρᾶξεις, ἀπὸ δὲ τοῦ κύρλου τοῦ δαιμονίου πᾶσαι αἱ συνειδηταὶ;

Τὶ λοιπὸν ἐνδει λέγων ὁ Σωκράτης τὸ δαιμόνιον; Πάντως οὔτε δαιμονός τινας καθύλου, οὔτε προσωπικόν τι ὅν, οὔτε τὴν ἡθικὴν συναίσθησιν, ἢτοι τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ μόνον δορίστως πως θελαν τινὰ φωνήν, ἀνιστέραν τινὰ ἀποκάλυψιν.

Οὐδαμοῦ τοῦ Ξενοφῶντος ἢ τοῦ Ηλάτωνος γίνεται λόγος περὶ ὄμιλίας τοῦ Σωκράτους μετὰ δαιμονός τινος, ἀλλὰ πάντοτε μόνον περὶ θείου ἢ δαιμονίου σημείου, περὶ θείας ἢ δαιμονίας φωνῆς, ἢν ἔχουν ὁ Σωκράτης παρὰ δαιμονίου τινός, ὅπερ ἐγίγνετο καὶ ἐσήμανεν ἡ ηκούειν τὸ δαιμόνιον τοῦτον τοῖς αἴτιοις αὐτῆς, οὐδαμοῦ ἐν τοῦτο, οὐτε ὁ Σωκράτης εἶχε τὴν συναίσθησιν ἐν ἔχυτῷ ἀποκαλύψεως τινος, πῶς δ' ὅμως ἐγίγνετο καὶ ποῖον τὸ αἴτιον αὐτῆς, οὐδαμοῦ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ φαίνεται. Λέτη δ' ἀκριβῶς ἢ ἀοριστία δεικνύει ἀρκούντως σαφῶς, οὐτε οὔτε ὁ Σωκράτης οὔτε οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰχον ἐσχηματισμένην περὶ τοῦ δαιμονίου ἀκριβῇ ἔννοιαν. Τὴν ἀοριστίαν ταύτην ἀποδεικνύει καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως παρὰ Ξενοφῶντι καὶ Ηλάτωνι. 'Ο μὲν δῆλα δὴ Ξενοφῶν λαμβάνει τὴν λέξιν ὡς οὐσιαστικὸν παραλλήλως πρὸς τὸ θεούς, π. γ. τὸ δαιμόνιον σημαίνειν λαμβάνεται παραλλήλως πρὸς τὸ: τοὺς θεοὺς σημαίνειν, ὅποι θεοῦ

φαινόμενα, οἱ θεοὶ προσημαίνουσιν⁽¹⁾. Καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Ἀπορημάτων (3, 14 κ.έφ.) τὸ δικινόνιον καὶ οἱ θεοὶ ἀνταλλάσσονται· ὁ δὲ Πλάτων ἔργηνει τὸ δαιμόνιον διὸ τοῦ δαιμονίου σημεῖον, θεῖον τακτὸν δαιμόνιον, φωνὴ τις· διὸ λέγει δαιμονίον μοι γίνεται· Η δικροστήσης χρήσεως αὕτη περὶ Πλάτωνι καὶ Εὐνοφῶντι διεικάνει πόσον ἀποίστως διελέγετο περὶ τοῦ δικινόνιου αὗτοῦ ὁ Σωκράτης.

Πλάτονάλυψις αὕτη ἀναφέρεται πάντοτε εἰς ὥρισμένης πράγματος.
1) "Ωτε Τιθηναγένης ὁ Ἰππονίκου παρετήρει ὅτι ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν τοῦ Μελήτου γραφὴν περὶ παντὸς μηλλονὸς ἢ περὶ τῆς ἀπολογίας ἐφρόντιζεν, εἶπεν καύτῳ ὅτι ἀνάγκη νὰ μεριμνήσῃ περὶ τοῦ πράγματος, διότι οἱ ἐν Ἀθήναις δικασταὶ ὑπὲν λόγων παραχθέντες πολλοὺς μὲν ἀδίκους ἀπέλυσαν, πολλοὺς δὲ οὐδὲν ἀδικοῦντας ἀπέκτεινον, ὁ Σωκράτης ἀπεκρίνοτο γάλλα τῇ τὸν οἴτη, ἵδη μου ἀπιχειροῦντος φροντίσαι τῆς πρᾶς τοῦ δικαιατὸς ἀπολογίας, ἡμαρτιώθη τὸ δαιμόνιον⁽²⁾.

2) Ἐν Πλάτωνος Ἀπολογίᾳ (80 Α) λέγει τοῖς δικαστοῖς ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ θάνατος συμφέρει καύτῳ· τοῖτο δὲ συμπεραίνει ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ εἰσιθυμία αὐτῷ μαντική, ἡ τοῦ δικινόνιου, καίπερ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ οὖσα καὶ ἐπὶ πολὺ σμικροῦς ἀνατιουμένη, ὅπακις ἔμελλε νὰ προΐη τι μὴ ὄφεις, νῦν οὔτε ἔτε οἴκοθεν τὴν πρωίαν ἔξηργετο, ἡγκυτιώθη, οὔτε ἔτε ἀνέβησεν εἰς τὸ δικαστήριον, οὔτε ἔτε ἔμελλε νὰ ὅμιλήσῃ, καίτοι ἐν ἄλλοις λόγοις πολλαχοῦ ἐκώλυσεν ἦδη καύτῳ καὶ μεταξὺν ὅμιλοιςτα.

3) Ἐν Πλάτωνος Ἀπολογίᾳ (31 Δ) λέγει πρὸς τοὺς δικαστὰς ὁ Σωκράτης ὅτι ὁ λόγος, δι' ὃν δὲν ἀπογιλεῖται περὶ τὴν πολιτικά, ἐστὶ τὸ δικινόνιον· αἰτοῦτον ἔστιν ὁ μη δικαιωθεῖν τὰ πολιτικὰ πράττειν·

4) Ἐν Πλάτωνος Θεοτήτῳ (111 Α) λέγει ὁ Σωκράτης ὅταν τινὲς τῶν ἀκροατῶν μου ἐγκατελιπόντες με πρότερον ἐπιστρέφουσι πάλιν καὶ ζητοῦσι τὴν συναναστριφὴν μου, τότε κέιτοι μὲν τὸ γνούμενόν μοι δαιμόνιον ἀποκαλύπτειν, ἀλλοιοῦσι, διῆστις δὲ λάπη.

Τοῖς περιπτώσεσι ταύταις προσθέτειν ἔτι ἄλλας τινάς, καθ' ᾧς

(1) Εσνοφ. Ἀπορ. I, 1, 2, 4, 3, 5, 9, 19, IV, 3, 12.

(2) Εσνοφῶντος Ἀπορ. IV, 8, 5.

ό Σωκράτης μετά τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀστειεύεται περὶ τοῦ δαιμονίου π. χ.

5) Ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Ξενοφῶντος (8, 5) ὁ Ἀντισθένης μέμφεται τὸν Σωκράτην, διάτιος «τοτὲ μὲν τὸ δαιμόνιον προφασὶς ὅμενος οὐ διελέγεται αὐτῷ, τοτέ δέ ἄλλου τινὸς ἐφιέμενος».

6) Ἐν Πλάτωνος Φαίδρῳ (242 Β) ὁ Σωκράτης παρίσταται ἔτοιμος γ' ἀπέλθηδιαβάς τὸν Ἰλισσόν, ἀλλὰ στραφεὶς λέγει αὐτὸς δαιμόνιόν τε καὶ εἰωθδες σημεῖον γίγνεσθαι ἐγένετο—δεὶ δέ με ἐπίσχει δὲ οὐκέτι πράττειν—καὶ τινα φωνὴν δόδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι, ή μις οὐκέτι ἀπιέναι πολὺ δὲ φροσιώσωμαι ὡς τι ἡμαρτήκοτα εἰς τὸ θεῖον.

7) Ἐν Πλάτωνος Εὐθυδήμῳ (272 Ε) λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Κρίτιον· κατὰ θεόν τινα ἔτυχον κακούμενος μόνος ἐν τῷ ἀποδυτηρίῳ τοῦ Λυκείου καὶ ἥδη ἐν νῷ εἶχον ἀναστὰς γ' ἀπέλθω, «ἀνισταμένου δέ μου ἐγένετο τὸ εἰωθδες σημεῖον τὸ δαιμόνιον». Πάλιν οὖν ἐκαθεζόμην καὶ ὅλιγον μετέφερον εἰσέρχονται ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος.

Ἐν πάσκις ταύταις τοῖς περιπτώσεσι φαίνεται τὸ δαιμόνιον ὡς ἐσωτερική τις φωνὴ κωλύουσα τὸν Σωκράτην ἀπὸ ώρισμένης τινὸς πράξεως. Ἐκ τῆς κωλύσεως δὲ ταύτης κρίνει ὁ Σωκράτης περὶ τοῦ πρακτοῦ η̄ μὴ πράξεως ἐπιχειρουμένης η̄ σκοπουμένης καὶ ἐξάγει θετικὰ πορίσματα νῦν μὲν δτι ἀγαθὸν ὁ θάνατος, νῦν δὲ δτι κακὸν τὸ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολεῖσθαι, νῦν δὲ δτι ἥμαρτε φέξας τὸν ἔρωτα. Τὸ δαιμόνιον κρατεῖ τὸν Σωκράτην περὶ τὸ φιλοσοφεῖν, καθ' ὅσον ἀπαγορεύει αὐτῷ τὸ πράττειν τὰ πολιτικά. Τὸ δαιμόνιον ἐμφανίζεται ὡς κώλυσις, κωλύει τὸν φιλόσοφον νὰ πράξῃ η̄ νὰ εἴπῃ τι, μόνον ἐμμέσως δεικνύει αὐτῷ τὸ πρέπει νὰ πράξῃ. Καθ' ὅσον δῆλα δὴ δὲν ἐνκυτιοῦται τὸ δαιμόνιον, δταν ὁ Σωκράτης ἐπιχειρεῖ νὰ πράξῃ τι, ἐπιδοκιμάζει σιωπηλῶς τὴν πρᾶξιν. Οὕτω δὲ καθίσταται τῷ Σωκράτει δυνατὸν ἐμμέσως νὰ συμβουλεύῃ καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ, ἐὰν τὸ δαιμόνιον μὴ ἐμποδίζῃ αὐτὸν νὰ ἐπιδοκιμάσῃ η̄ ἀποδοκιμάσῃ ῥητῶς η̄ σιωπηλῶς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἐκυτοῦ φίλων. Οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσι τὰ χωρία τοῦ Ξενοφῶντος ἐν Ἀπομν. I, 1, 4, IV, 3, 12, καθ' ἀδιαφέρει τοῦ Πλάτωνος ὁ Ξενοφῶν καὶ ἐν οἷς φαίνεται δτι ὁ Ξενοφῶν παραδέχεται δτι τὸ

δαιμόνιον οὐ μόνον ἐκάλυεν, ἀλλὰ καὶ προέτρεπε καὶ οὐ μόνον ἐν ταῖς τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τῶν φίλων αὐτοῦ ὑποθέσεσιν.
Ἄκριβέστερος τοῦ Εενοφῶντος ἐστιν ὁ Ηλάτων⁽¹⁾.

Τὸ πρόγραμμα, περὶ δὲ προφρίνεται τὸ δαιμόνιον, εἰσὶ πολὺ διάφοροι καὶ ἀνόμοις κατά τε τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ποιόν. Ηἱ ἐσωτερικὴ φωνὴ ἀκούεται π. γ. προκειμένου περὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ δικαιστηρίῳ, περὶ τῆς ἀσχολίας αὐτοῦ περὶ τὸ πολιτειακόν προκειμένου δῆλον δὴ περὶ ζητημάτων, ὃν τὸ μέν ἐστι σπουδαιότερον προσωπικοῦ συμφέροντος ζήτημα, τὸ δὲ μεγίστην ἔχον ὅμπον πρὸς τὴν δράσιν αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἀκούεται προσέτι καὶ περὶ συμβούλου προγράμματος «πάνυ ἐπὶ συμφροῖς». Ηἱ φωνὴ αὕτη ἐστὶ τίσιν συγήθης («πάνυ πυκνή») τῷ Σωκράτει καὶ τῆς φύσις αὐτοῦ, ἵστε καίτοι θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς τι κίνηματος καὶ ἔκτακτην καὶ τέως ἄγνωστον καὶ πρωτοφράγη; καὶ ὡς ἀδικιτέρου ἀποδειξεῖν θείας προνοίας, δικιώς διεκλέγονται περὶ αὐτῆς ἀπλούστατην ἔνει τινὰς μυστηριώδους καὶ σεμνοῖς τρόποι μάλιστα δὲ καὶ ἀστειούμενα.

Τὸ πρόγραμμα τούτο λιπόν ἐστιν ἡτοῖ οὐκὶ σπουδίας ἀπετρέπετο ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως ταέψεως; τινος η̄ σκοποῦ τινος ὑπὸ συναισθήματος, ὥπερ ἐπὶ οὐδεμιᾷ συνειδητῆς ταέψεως ἐστηρίζετο καὶ ὥπερ ἡτοῖ καὶ αὐτῷ τῷ Σωκράτει ἀνεξήγητον. Τὸ δὲ συναίσθημα τοῦτο ἔθεώρει οὐ Σωκράτης θεῖον τοιμασίον, θεῖον φωνήν.
“Λν δ’ ἡρωτᾶτο διατὶ ἐδόθη αὐτῷ τὸ σημεῖον τοῦτο, οὐ ἀπεκρίνετο κατὰ τὰς ἀσυτοῦς ἀργάς: διάτι τῇ ἡτοῖ αὐτοῖς ἀπαριγμένου ἐστιν ἐμοὶ η̄ ἄλλοις βλακερόν.
(1) Σωκράτης ἡτοῖ βαθέως πεπαιδεύεται διὰ οὐδὲς προνοεῖ τῶν ἀνθρώπων μέγρι καὶ τῶν σημαντάτων προγράτων, τὴν δὲ ἀξίαν τῆς πράξεως ἔκρινεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Πένθητον ἀρχαὶ καθίστανται ἐκ νοήσης, ἡτοῖ οὐ θεῖος κατὰ τὰς πεποιθήσεις τοῦ Σωκράτους οὐ ἀπαγορεύῃ πρᾶξιν των μόνων διὰ τὰς βλακερὰς αὐτῆς ἀπεκαλούμενα. Διὸ τοῦτο δικαιολογεῖ καὶ τὰς ἀποφάνσεις τοῦ δαιμονίου οὐ Σωκράτης ἀποδεικνύει ἡτοῖ ἐγένοντα ἀφελιμώτατα καὶ σωτηριώτατα.

Τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἀφίνεται ἡρχ τῷ Σωκράτει ὡς ἐκ θεοῦ:

(1) Zeller II⁴, 89, 2.

ἀποκόλυψις περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῶν ἔκυτοῦ πράξεων ἡ ἐντλόγῳ ως ἐπωτερικόν τι χρηστήριον, ως μαντεῖον. Διὸ τοῦτο ὃ τε Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων τάττουσι διαρρήδην τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς προφητείας καὶ παρομοιάζουσιν αὐτὸ πόὺς τὴν ἐκθυσιῶν καὶ οἰωνῶν κ. λ. μαντικήν. Ἰσχύει δέ καὶ περὶ τοῦ δαιμονίου ὃ τι παρὰ Ξενοφῶντι λέγει ὁ Σωκράτης περὶ μαντικῆς καθηλώσις, ὅτι δῆλος δὴ περὶ ἐκείνων μόνον πρέπει νὰ συμβουλευτῷ τὴν μαντικήν, ὅσα ὁ ἀνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὕρῃ διὸ τῆς διανούσας αὐτοῦ. Οὗτο δ' ἀποκλείονται τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου καὶ φιλοσοφικὴ ζητήσεις διότι ταύτας ὑπὲρ πάντας ἄλλαν τῶν πρὸ αὐτοῦ ὁ Σωκράτης ἐντονώτερον ἀφώρισε τῇ γνώσει, ἥτις ἔγει συνείδησιν τῶν λόγων αὐτῆς. Καὶ πράγματι δὲ οὐδέν εὑρίσκομεν παράδειγμα, δεικνύον ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιστημονικήν τινα πράτησιν ἡ καθολικόν τι ἡθικὸν παράγγελμα ἀνήγαγεν εἰς τὸ δαιμόνιον.

Τὸ δαιμόνιον δὲν πρέπει νὰ συγχέται πρὸς τὸν θεόν, ὅφ' οὐδὲ ὁ Σωκράτης ἐθεόρει ἐκυτὸν ὥρισμένον πρὸς ἔξετασιν ἔκυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πρῶτον μὲν διότι τὴν θείαν φωνὴν ἡκουεν ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε οὐδεμίαν πω συναίσθησιν εἶχε τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἐπειτα δέ, ὅφ' οὐ κατὰ τὸν Πλάτωνας τὸ δαιμόνιον ἀπέτρεπε πάντοτε, οὐδέποτε δὲ προέτρεπεν, ἐπειτα δὲ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν, δὲν προηλθεν ἐκ τοῦ δαιμονίου. Καὶ τῷ ὅντι δὲ οὐδέποτε οὔτε ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος οὔτε ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρήχθη τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ τοῦ δαιμονίου. Λέγει μὲν δὲ Σωκράτης δὲ τὸ θεός ἐπέταξεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦτο, οὐδεμιοῦ δμιας λέγει δὲ τὴν ἐντολὴν αὐτὴν ἐδόθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δαιμονίου. Μόνον ὑποστήσειν τινα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς ὕφειλεν ὁ Σωκράτης τῷ δαιμονίῳ, καθ' ὃσον τοῦτο ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, ἥτις οὐδὲν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας.

Τί ἐστι λοιπὸν τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους;

Ἡ δαιμονίος φωνὴ, ἣν ἡκουεν ὁ Σωκράτης, ἐστὶ τὸ ἵσχυρόν μὲν καὶ ζωηρόν ἀλλὰ μὴ γινῶσκον καθαρῶς τοὺς λόγους αὐτοῦ σινα-

·σύνημα περὶ τοῦ ἀναργόστου πράξεως τούς. "Ἔτοι ὁ Σωκράτης γῆσθαι· νετο μὲν ζωηρότατα, ὅτι πράξεις τις δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ, δὲν ἔγινωσκε δὲ σαφῶς τὸ διατί· διὸ τοῦτο ἐφρίνετο αὐτῷ ὡς πράξεις ξένη καὶ οὐχὶ ἴδια.

Λί πράξεις, εἰς ἃς ἀνεφέρετο τὸ συναίσθημα, τοῦτο, ἐδύναντο νὰ ὕστε διάσφοροι κατά τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σπουδαιότητα, ἐπομένως καὶ τὰ ἐλαστήρια, ἐξ ὧν προήργυοντο, ὥφειλον νὰ ὕστε ώστε· τῶς διάσφοροι.

Τὸ ἐλαστήριον τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης φωνῆς περὶ τοῦ ἀναργόστου πράξεως τινος ἐδύνατο νὰ ὑπάγῃ ἡθικὸς δισταγμός, ὃς ἐπεβάλλετο εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ φιλοσόφου χωρὶς νὰ ἔχῃ γνῶσιν αὐτοῦ ἀκριβῆ. Ἐδύνατο νὰ ἡ φροντίς τις καὶ μέριμνα περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων διεκδίκαστος τινος, μέχι οὐχὶ σπανίως μετὰ μεγάλης δυνάμεως διεγείρεται ἐν τῷ παπειρχυένῳ παρατηρητῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σγέσεων πρὸς νὰ διατηθῇ οὗτος νὰ κατανοήσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς.

Ἐδύνατο πράξεις καὶ ἐσυτὴν μήτε ἡθικὴ μήτε σκόπιμος οὖσας νὰ μὴ συνεβιβάζετο πρὸς τὴν συναίσθημα τοῦ Σωκράτους διότι τὸν λόγον, ὅτι δὲν συνεφώνει πρὸς τὸν ιδιαίτερον αὐτῷ τρόπον τοῦ ζῆν καὶ φέρεσθαι.

Ἐδύναντο ἐξ ἀστημάτων ἀφορμὴν νὰ ἐμφανίζωνται πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἀνυπολόγισται ἀφορμαὶ καὶ ἐπήρεις, αἵτινες ἐπιιδρῶσιν ἐπὶ τὰς δικιέσεις καὶ ἀποφάσεις ἡριῶν τοπούτῳ μελλον, ἵστῳ ὀλιγότερον σαφεῖς λόγους παρέχουσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡριῶν.

Εὐλόγως ἅροι τὸ δικαιόνιον θεωρεῖται ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ τοῦ περὶ ἀναργόστου ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς πράξεσιν ἡμῶν ἀτομικοῦ συναίσθηματος. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἀνέτειλεν ἐν τῷ Σωκράτει ἐνορίς μετ' ἀσυνήθους δυνάμεως, ἐπειτα δ' ἀνεπτύχθη ὑπό τε τῆς ιδιαίτερης αὐτῷ διευνοίκες καὶ τῆς ἀκτηπονήτου παρατηρήσεως ἐσυτοῦ καὶ τῶν ὄλλων ἀνθρώπων καὶ κατέστη οὕτω βέβαιον καὶ ἀσφαλές, ὥστε οὐδέποτε διεψεύδετο ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἐν τῇ συνειδήσει δ' ὅμως τοῦ Σωκράτους ἔμενεν ἀποκεκρυμένη ἡ ψυχολογικὴ αὐτοῦ ἀρχὴ. Ἐφρίνετο αὐτῷ ὡς ξένη ἐνέργεια, δις ὑψηλοτέρα τις ἀποκάλυψις, δις μαντεῖον.

Τὸ δικαιόνιον ἅροι τοῦ Σωκράτους ἐστὶ σχῆμα καὶ καθηρὸν ση-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΚΛΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΟΥ ΠΡΕΣΕΙΟΥ

μεῖον τῆς μετατρυπῆς τῆς προσογῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπὸ τῆς ἐκτὸς φύσεως εἰς ἑαυτόν. 'Η δὲ ἀποδιδομένη σημασία εἰς προεικασίας, διὸ δὲν ἐδύνατο νὰ ἔρμηνεύσωσι. λογικῶς καὶ ψυχολογικῶς, ἀποδεικνύει ὅτι μᾶλλον ὅτι ἡ διάνοια ἥρξατο νὰ σχολήται περὶ ἑαυτὴν καὶ νὰ προσέχῃ πρὸς τὰ ἐν ἑαυτῇ συμβαίνοντας κατὰ τρόπον τέως ἀγνωστον τοῖς Ἑλλήσιν. 'Η ισχὺς, ἢν-
ἔλαχθον τὰ συναίσθήματα ταῦτα ἐν τῷ Σωκράτει πρωιάτακ ἥδη, ἢ
εὐλάβεια, μεθ' ἡς ἥκροδτο τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ ἐγειρομένης
φωνῆς ἐκ παιδικῆς ἥδη ἡλικίας, βοηθεῖ ἡμῖν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ
βρέφος τῆς νοήμουν ταῦτης φύσεως. 'Ανακαλύπτομεν ἥδη ἐν τῷ
παιδὶ Σωκράτει τὴν φύσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, διστις ὡς τὸ σπουδαι-
ύτατον τοῦ βίου ἔργον ὑπελάμβανε τὴν αὐτογνωσίαν, διστις ἀνάγ-
κην ἀπαραίτητον ἐθεώρει τὴν ἀδιάλειπτον παρατήρησιν τῆς ἡθικῆς,
καὶ νοητικῆς αὐτοῦ κακαστάσεως, τὴν ἀνάλυσιν τῶν διανοημάτων.
καὶ πράξεων, τὴν δικασάφησιν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ποιότητος καὶ
τὴν δοκιμασίαν τῆς ἀξίας αὐτῆς.

Τὴν αὐτὴν ψυχικὴν φύσιν βλέπομεν ἐκφρινομένην καὶ ἐν τοῖς
ἄλλοις ἴδιώμασι τοῦ Σωκράτους, ἀπερ οἱ σύγχρονοι παραδοξότατα
εὑρισκον. 'Η ἐμβάθυνσις εἰς τὰς ἐννοίας αὐτοῦ μέχρις ἀνασθησίας,
ἢ ἀδιαφορίας πρὸς τὰ κρατοῦντα ἔθιμα καὶ πρὸς τοὺς ἔξωτερικούς
τύπους, ἢ προτίμησις τοῦ σκοπίμου ἀντὶ τοῦ καλοῦ ἔρμηνεύοντας ἐκ-
τῆς προσογῆς καὶ τῆς σπουδαιότητος, ἢν ἀπένεμεν εἰς τὴν περὶ ἑαυ-
τὴν ἀσχολίαν, εἰς τὴν κατὰ μόνας ἐργασίαν τῆς διανοίας, εἰς τὸν
ἐλεύθερον καὶ ἀπὸ ξένης κρίσεως ἀνεξάρτητον αὐτοδιορισμὸν καὶ
αὐτονομίαν. "Οσον λοιπὸν παραδίξος καὶ ἀν φάνηται ἡμῖν ἢ ἐν ἐνι.
καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τῷ Σωκράτει ἔνωσις τοῦ τε αὐστηρῶς εἰς
τὸν δρῦὸν λόγον προσηλωμένου καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐμπνευμένου
ἀνθρώπου, ὀμφότερα δικιαστικά ταῦτα πηγάδζουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.
"Ο, τι διακρίνει τὸν Σωκράτην ἀπὸ τῶν δικιαστικῶν αὐτοῦ ἐστιν ἡ
ἐμβάθυνσις εἰς ἑαυτόν, ἡτις ἐφκίνετο ξένη τοῖς συγχρόνοις καὶ δι'
ἥς ἐπῆλθε ῥιγματικὴ εἰς τὴν πλαστικὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Ποῦ δὲ ἔγκειται γενικώτερον ἡ σημασία τῆς ἴδιοτροπίας ταῦτας
καὶ τίνα ἔχει κατέλιπεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀγει εἰς,
τὴν ἔξέτασιν τῆς Σωκρατείου φιλοσοφίας.

§ 34.

Η φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους.

Πηγαὶ. — Αθην. — Χαρακτήρ. — Μέθοδος.

Πηγὴ I. Επειδὴ ὁ Σωκράτης οὐδὲν κατέλιπε σύγγραμμα, εἰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ συγγραφέι, ἡμῖν δ' οἱ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ Πλάτωνος, εἰσὶν οἱ μόνοι καθηγηταὶ πογχὶ πρὸς γνῶσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐν τῶν μεταγενεστέρων δύναται νῦν ληρῷ ὅπ' ὅψιν μόνος ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις δηλοῖ οὐδὲν ἡμῖν μεταδίδωσι μὴ εὑρισκόμενον περὶ τῷ Πλάτωνι ἢ τῷ Ξενοφῶντι. Ἀλλ' ἐκτερος τούτων παρέχει οὐσιώδης διάφορον εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους· διέτι δὲ τὸν Πλάτωνα πάσας κύριον τῆς διδασκαλίας ἀνεξηρέτως τίθησιν εἰς τὸ στόρχον τοῦ διδασκαλίου κύριον, περὶ δὲ τοῦ ἀφιλοσόφου Ξενοφῶντος ἐγείρεται ἡ ὑπόθεση, ὅν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν κυρίως σκοπὸν ἔχουσιν Ἀπομνημονεύμασιν κύριον παρέδωσεν ἡμῖν γνησίαν καὶ παθητὸν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ ὅν ἀρκούντως μόστηρῶς κατενήησε τὴν ἔργον τῆς ἴστορικῆς μεταδόσεως, ὅστε νῦν ἡ ἀνέμιξε μετὰ τῶν Σωκρατικῶν καὶ ἵδια των διεγνήκαται. Εἰ καὶ μὴ στερεῖται βάσεως ἡ ὑπόθεση κύριη, κατ' οὐδὲν ὅμως δικαιοῖ τᾶς νῦν καταστήσωμεν ὑποπτῶν τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκθέσεως; τοῦ ενοφῶντος τοσοῦτων, ἥπον ἐποίησεν ὁ Diogenes⁽¹⁾ καὶ ὁ Schleiermacher⁽²⁾, κατὰ τὴν παράδειγμα δ' αὐτῶν καὶ ἄλλοι νεώτεροι καὶ ποτε οὗτοι πολὺ ἐκείνων ἴσχυρίτεροι.

Φιλίνεται δὲ μᾶλλον ἔτι τοῦ Ξενοφῶντος καὶ ριζοτυρίξι συρφωμῶν ἐν τοῖς οὐσιώδεσι ζητήμασι πρὸς ἐκείνης τοῦ Πλάτωνος τὰς δήσεις, ὅσαι φέρονται ἴστορικὴν γραμματίζου, καὶ ἦτι, ἐὰν ἀφοροῦντες μὲν ἐκ τῶν περὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους διηγήσεων τοῦ Ξενοφῶντος, ὃν ἡ ἀκρίβειας βεβαιώνται διὰ

(¹) De philosophia moralis in Xenoph. de Socr. comment. tradita, Helsing 1862 (D. s. Kl. Schriften σ.λ. 37 κ. 4ρ.).

(²) Über den Werth des Sokr. als Philosophen (1818) W. W. III, 273 κ. 4ρ.

τῆς συμφωνίας αύτῶν μετὸς τῶν τοῦ Πλάτωνος, προσλαβόντες δὲ βοηθοὺς καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην θελήσωμεν νὰ εἰσδύστωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σημασίαν τῶν⁶ Σωκρατικῶν ἀρχῶν, θὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ εἰκόνα, τούλαχιστον κατὰ τὰ κύρια σύμφωνα πρὸς ἔκυτὴν καὶ πρὸς τὴν ιστορικὴν θέσιν καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ φιλοσόφου ἀφροδίζουσαν.

Ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους. Καὶ ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Σοφισταί, οὐδεμίκιν ἀποδίδωσιν ἀξίαν εἰς τὰς περὶ τὴν φύσιν ζητήσεις, καὶ θέλει τὴν φιλοσοφίαν περιωρισμένην ἐν τοῖς ζητήμασι, τοῖς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ θνητοῦ ἀφορῶσιν. Ἀπαιτεῖ μετ' ἔκεινων, ἵνα ἔκαστος σχηματίζῃ τὰς ἔκυτας πεποιημένεις δι' ίδιας διανοήσας ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἐθίμων καὶ παραδόσεων. Ἀλλ' ἔκεινοι μὲν ἡργοῦνται τὴν ὑπαρξίαν ἀληθείας καθ' ἔκυτὴν καὶ νόμου καθολικὸν ἔχοντας κῦρον, οὗτος δ' ἐστὶ τὰνάπαλιν πεπεισμένος, διτι οὐδὲν τῶν ήμετέρων διοξεῖν καὶ τὸ δίκαιον τῶν ήμετέρων πράξεων ἔξαρτατοι καθ'. ὄλοκληροίαν ἐκ τῆς συμφωνίας αὐτῶν πρὸς τὸ καθ' αὐτὸς ἀληθές καὶ δίκαιον. Οὐεν, εἰ καὶ θέλει νὰ περιορισθῇ εἰς ζητήματα πρακτικά, δημος ἔξαρτῷ τὴν δριδύτητα τῆς πράξεως ἐκ τῆς δριδύτητος τῆς νοήσεως· οὐ παρ' αὐτῷ πρυτανεύουσαν ἔννοιας ἐστιν οὐδημάρφωσις τοῦ ημίκου δίου δι' ἀληθοῦς γνώσεως. Η γνῶσις δὲν πρέπει νὰ ὑπηρετῇ τῇ πράξει, ἀλλὰ νὰ ἀρχῇ αὐτῆς καὶ νὰ δρίζῃ αὐτῇ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς· οὐδὲν τὴν ἀνάγκη τῆς γνώσεως ὑπάρχει παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τύσιν ἴσχυρά, ὥστε καὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Εενοφῶντος τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ίδιου περιγραφέντας δριας ἀδιαλείπτως ὑπερπηδᾷ διὰ διαλεκτικῶν ζητήσεων, αἵτινες οὐδένα πρακτικὸν σκοπὸν ἔχουσι. Τὸ κύριον δέρκος ζήτημα κατὰ τὸν Σωκράτην ἐστί, τίνες τῆς γνώσεως οἱ δροι; Εἰς τοῦτο δὲ τὸ ἐρώτημα ἀποκρίνεται διὰ τῆς προτάσεως, διτι περὶ οὐδενὸς πράγματος δύναται τις νὰ εἴπῃ τι, ἐφ' ὅσον δὲν μὴ γινώσκῃ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, τὴν γενικὴν καὶ ἴσην ἔκυτῇ μένουσαν οὐσίαν, διτι ἐπομένως πᾶσα γνῶσις ἀνάγκη ν' ἀφοριᾶται ἀπὸ τοῦ κατ' ἀκρίβειαν προσδιορισμοῦ τῶν ἔννοιῶν.

Κατὰ τὸν Σωκράτην βάσις καὶ θεμέλιον τῆς φιλοσοφίας ἐστὶν οὐ γνῶσις· διὸ ἀρχὴν τῆς ἔκυτας φιλοσοφίας ὑπεστήσατο τὸν ἀληθῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, καὶ ἐγένετο οὕτως διανομοφωτὴς τῆς ἐπιστήμης. Οἱ μὲν Σοφισταὶ ἀρνηθέντες τὸ δι-

ναστὸν τῆς γνώσεως ἀνέτρεψκεν πάσκην ἐπιστήμην, ὁ δὲ Σωκράτης τὴν γνῶσιν ὡς βάσιν τῆς φιλοσοφίας ὑποστησάμενος ἀνεστήλωσε πάλιν αὐτὴν καὶ ἐστήριξεν ἐπὶ θερελίου ἀσφαλοῦς καὶ ἀδικησέστου.

'Απαιτήσας δέ, οὐκοῦντος τοῦ ἀνθρώπου πηγάδωσιν ἀπὸ γνώσεως ἀληθιοῦς καὶ ἐκτελέσας τὴν ἀποκίτησιν ταῦτην μετ' ἐντάσεως μεγάλης χατέστη ὁ θερελιωτὴς αὐτοτελοῦς ἡμίκης. Πι γνῶσις, λέγει, πρέπει νὰ ὄδηγῇ τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ ἀργῇ καὶ προταγεύῃ αὐτῆς. Δέν ἀρκεῖ τῷ Σωκράτει νὰ πράττωσιν οἱ ἀνθρώποι τὸ ὄφον, ἀλλ' ἀπαιτεῖ καὶ νὰ γνωρίζωσι δικτὶ πράττωσι τοῦτο. 'Απαιτεῖ νὰ μὴ πράττωσιν ἐκ σκοτεινῆς τινας ὄρμης, εἴς ἀπαφοῦντος ἐνθουσιασμοῦ η ἐκ συγνόθείας, ἀλλ' ἐκ σφροῆς συνειδήσεως. Διὸς τοῦτο καὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ τῶν χρινῶν αὐτοῦ, εἰ καὶ εὑρίσκετο αὕτη ἐν μεγίστῃ ἀκριβῇ, δὲν ἀνευρίσκει τὴν ἀληθικὴν πορίν· διάτι στερεῖται αὕτη τοῦ γνωρίσματος τούτου τῆς γνώσεως. Οἱ καλλιτέχναι, λέγει, πράττουσιν ὥσπερ οἱ θερελάντεις καὶ οἱ χρησιμωδοὶ εἴς ὄρμης φυσικῆς καὶ εἴς ἐνθουσιασμοῦ καὶ οὐκτὸν κατ' ἐπιστήμην. "Διπερ ἔκεινοι λέγουσι μὲν πολλὸς καὶ καλά, οὐδὲν δημοτικὴν γνώσειν ποιεῖν εἴς οὐσῶν λέγουσιν, οὕτω καὶ οἱ καλλιτέχναι ποιοῦσι μὲν καλά ἄργα, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Πι γνῶσις ἀρχὴ ἐστὶ τῆς θερελιῶν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Πνῶσιν βεβτίως ἐπεδίωκουν καὶ οἱ προγενέστεροι, ἀλλ' η πρὸς γνῶσιν ὄρμὴ αὐτῶν ἦτο τυφλὴ καὶ ἀμέλισμος, παρότι δὲ τῷ Σωκράτει πρώτῳ ἀπισθάνει συνειδητὴ καὶ μεθοδικὴ καὶ ἀνυφοῦσι εἰς καθισδιγοῦσαν καὶ πρωτκανεύσασαν ἀργῆν.

'Ἀλλ' ὑπαρχούστης τῆς πρὸς γνῶσιν τάσσως καὶ παρὰ τοὺς προγενεστέροις, διατί δὲν ἀνεπτύχθη καὶ εἴς αὐτῶν η συνειδητὴ δικλεκτικὴ δίωξις τῆς γνώσεως; Διάτι η πρὸς γνῶσιν ὄρμὴ τῶν προγενέστερων ἦτο διάρροος τῆς τοῦ Σωκράτους, δὲν ἤνδρας καὶ εἰς τὸν προσωχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ εἰς τοὺς ὄρους καὶ τὰς συνθήκας, ὥφ' οὐδὲ παθίσταται δινοστὴ ἡ ἀληθικὴ γνῶσις. Λύτη δ' η ἀνάγκη ὑπῆρχεν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἀρχῇ τοῦ Σωκράτους, ὅτι πᾶσι ἀληθινῇ γνῶσις ὑφείλει ν' ἀφορμάται ἀπὸ ὄρθιῶν ἐννοιῶν, ὅτι οὐδὲν δύνεται νὰ γνωσθῇ. Ήν μὴ ἀναγκῇ εἰς τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐννοιαν καὶ θν μὴ εἴς αὐτὴς κριθῇ. Πι ἀρχὴ αὗτη ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀξιοπιστοτάτους μάρτυρας πάντας η ψυχὴ τοῦ Σωκρατικοῦ τρόπου τοῦ φιλοσοφεῖν· ο Σωκράτης οὐδεπώποτε

έληγε σκοπῶν σὺν τοῖς συνοῦσι τὶ ἔκαστον εἴη τῶν ὄντων. Αὐτὸς ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν τὶ εὔσεβές, τὶ ἀσεβές, τὶ καλόν, τὶ αἰσχρόν, τὶ δίκαιον, τὶ ἀδίκον, τὶ σωφροσύνη, τὶ μανία, τὶ ἀνδρεία, τὶ δειλία, τὶ πόλις, τὶ πολιτικός, τὶ ἀρχὴ ἀνθρώπων, τὶ ἀρχικὸς ἀνθρώπων καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως.

Οἱ εἰδότες, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, τὶ ἔκαστον εἴη τῶν ὄντων, ἦτοι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, αὐτοὶ δύνανται καὶ νὰ ἐρμηνεύωσι ταῦτα πρὸς τοὺς ἄλλους, οἱ δὲ μὴ εἰδότες οὐδέλως θαυμαστόν, ἢν αὐτοὶ τε σφέλλωνται καὶ ἄλλους σφέλλωσι⁽¹⁾. Διὸ τοῦτο πρῶτος ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦτο φιλοσόφων αὐτὸς περὶ τῶν ἥθειῶν ἀρετῶν προγράψαντες ἐζήτει τὸ τι ἔστιν, ἦτοι τὴν καθόλου ἔννοιαν αὐτῶν⁽²⁾. Πρὸς τοῦτο δὲ ρετεχειρίζετο τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τὸν δριμόν· ἀμφότερα δὲ ταῦτα θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εὐρήματα τοῦ Σωκράτους λέγων αὐτούλεξει «δύο γάρ ἔστιν, ἢ τις ἢν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τούς τ' ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ δρίζεοθαι καθόλου». Τὰ κύρια λοιπὸν τῆς Σωκρατικῆς μεθόδου εἰσὶν ἡ ἐπαγωγὴ καὶ ὁ ὄρισμός· ἀμφότερα δ' ὅμως ταῦτα κατὰ βάθος ἐξετάζομενα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τυγχάνουσιν ὄντα· διότι οἱ ἐπακτικοὶ λόγοι ἔστιν ἡ ὁδὸς ἡ πρὸς εὕρεσιν τῶν καθόλου ἔννοιῶν ἀγουσσα. Διὸ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀλλαχοῦ⁽³⁾ διότι ίδιως φιλοσοφικὸν τοῦ Σωκράτους ἔργον ὀνομάζει ὀρθῶς μόνην τὴν ζήτησιν τῶν καθόλου ἔννοιῶν ἢ τῆς οὐσίας αὐτῶν. Καὶ παρὸς Ξενοφῶντι βλέπομεν τὸν Σωκράτην διευθυνόμενον πάντοτε ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πρὸς τὴν καθόλου ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, πρὸς τὸ τι ἔστιν. Οροίως καὶ παρὸ-

(1) Εενοφ. Ἀπομν. IV, 6, 1.

(2) Ἀριστοτ. Μετὰ τὰ Φυσ. Μ', 4. 1078, 6, 17. 27 «Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἥθεικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου καὶ περὶ τούτων ὄριζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρώτου — τῶν μὲν γάρ φυσικῶν ἐπὶ μικρὸν Δημόκριτος ἤψατο μόνον καὶ ὀρίσατο πινες τὸ Θερμὸν καὶ τὸ Φυχρὸν· οἱ δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινῶν ὀλίγων, ὃν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνηπτον, οἷον τι ἔστι καιρὸς ἢ τὸ δικαιον ἢ γάμος· ἐκεῖνος (ὁ Σωκράτης) δ' εὐλόγως ἐζητεῖ τὸ τι ἔστιν· συλλογίζεσθαι γάρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ συλλογισμῶν τὸ τι ἔστιν».

(3) Ἀριστ. αὐτ. Α', 6. 987, 6, 1. Μ', 9. 1086, 6, 3. Περὶ ζώων μαρίων Α', 1. 642, α, 28.

Πλάτων (¹) ἡ τῶν δισαύντων τι εἰδέναι ἔξεταπις περιγράφεται ὡς διερωτᾶς αὐτοὺς τὸ λέγοντε, ἵτοι ὡς ἔξεταπις τῆς ἐννοίας ὡν ἐκεῖνοι ἔλεγον ὅτι ἡπίσταντο. Ηχντζυοῦ ὡρὶ τὸ ἐστιν ἔχεται ὁ Σωκράτης.

Ἡ τόσῳ ριχτῷ, τόσον ἀπλῇ ὥρῃ καὶ τῇ ἐπήνεγκε βαθυτάτην μεταβολὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου.

Ἡ κοινὴ δύξις λαμβάνει τὰ πράγματα ὡς περίστηπιν καὶ τὰ ἡ αἰσθητικά, ἢ, ἀν ἀπαγγεύσωσιν κύτῳ τυπτοι καὶ ὑπὸ τῆς πείρας ἀνακλητήρεψι, ὑντέχεται ἐκείνη τῆς ὕψεως τῶν φυτονένων, ἵτις τὴν ισχυροτέρων τῷ περιττηροτῷ ἐρποιεῖ ἐντύπωσιν, θεωρεῖ δὲ τὴν ὅψιν ταῦτην ὡς τὴν οὐσίαν καὶ ἔχεται ἐντεῦθεν πυρπεράπικτη. Οὐχὶ ἄλλως ἔπρεπτον γέγοντε τότε καὶ οἱ φιλόσοφοι. Καὶ ὅτε προσέβαλλον οὕτω τὴν ἀἴσθησίτεν τῶν κίσθησεν, ἀφωριμῶντο πάντοτε ἀπὸ μονομεροῦς καὶ ἀπελοῦς περιττηρήσεως καὶ δὲν ἥσθανοντο τὴν ἀνάγκην, ἵνα πλανηταὶ πρητεῖον ἐπὶ ὄκριθισις καὶ κατὰ πάσας τοῦ πράγματος τῆς ὕψεως ἔρευνται. Μελλον ἐδογμάτικον ἡ τὴν φύσιν τῶν ὄντων ἔχεται². Τὸν διηγματισμὸν τούτον κατέλυσεν ἡ Σοφιστική. Ἀνεγνωρίσθη περὶ πάντων, ὅτι πᾶσι δύξισ σχετικὴν γένοντα καὶ ὑποκειμενικὴν ὄλλήθειν πάντην, ὅτι περίστηπιν ἡμῖν τὰ πράγματα οὐχὶ ὡς εἰσὶν, ἀλλὰ γένοντα μὲν ἡμῖν φαίνονται καὶ τούτου ἐνεκκ πόδες πάντας ισχυροτύπην γετ' ἵπον διεκάιων ὑντιτάπεσται ὁ ἀντίθετος. Διέτι ὅπως τηλέφ τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τούτῃ τῇ στιγμῇ τοῦτο ἐστιν ἀληθές, οὕτως ἄλλῳ ἀνθρώπῳ ἐν ἄλλῃ στιγμῇ ἄλλο τι ἐστιν ἀληθές. Ήδ' ὁ Σωκράτης ἄλλως κρίνει περὶ τῆς δύσιος τῆς κοινῆς δύξης. Ἀποδεικνύει ὅτι οὐδεμίων ἡ κοινὴ δύξις παρέχει γνῶσιν καὶ ὅτι περιπλέκεται εἰς ὑντιφάσεις, ἀλλὰ δὲν συμπεράίνει ἐντεῦθεν ὁ Σωκράτης ποτεροὶ οἱ Σοφιστοὶ διεγνῶσις οὐθίλου ἐστὶν ἀδύνατος, ἀλλ' ὅτι διὸ ταῦτης τῆς μεθόδου ἐστὶν ἀδύνατος. Τοῖς πλείστοις τῶν ἀγθρώπων λείπει ὄληθής γνῶσις, διότι ὑντέχονται προύπομέπειν, ὃν τὴν ὄλλήθειν δὲν ἔβιτανται. Λαμβάνουσι πρὸ δρικολυρῶν μονομερῶν ταῦτην ἡ ἐκείνην τὴν ἴδιότητα τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ τὴν οὐσίαν κατατον. Ήδὲν διορθώσωμεν τὸ σφάλμα τοῦτο, ἐὰν δηλωτὴ ἀνταπομεν τὰ πράγματα

(¹) Πλάτ. Ἀπολ. 22 B. Ηρβλ., καὶ Μέν. 70 A. Φαΐδρ. 262 B. 265 Δ.

κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς ὄψεις καὶ ἐπιχειρήσωμεν ἔπειτα νὰ δρίσωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν οὐσίαν ἐκ ταύτης, τῆς κατὰ πάσας τὰς ὄψεις ἔξετάσεως αὐτῶν, λαμβάνομεν ἀντὶ τῶν ἀναποδείκτων δοξῶν ἐννοίας, ἀντὶ ἀμεθόδου καὶ συνεπιγνώστου ἔξετάσεως ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀντὸνομιζομένης γνώσεως ἀληθῆ γνῶσιν.

Διὸ τῆς ἀποκτήσεως ταύτης, ὅτι δῆλα δὴ ἀνάγκη πρὸ παντὸς νὰ ζητήσαι ἢ τῶν ἐννοιῶν γνῶσις, ὥργηνύεται πᾶς δεσμὸς οὐ μόνον πρὸς τὸν ἐν χρήσει τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιστήμην. Νῦν ἀποιτεῖται παρατήρησις κατὰ πάσας τοῦ ἔξεταζομένου πράγματος τὰς ὄψεις, ἀποιτεῖται διαλεκτικὴ βάσασ-
νος, μεθοδικὴ καὶ τῶν λόγων αὗτῆς ἐπίγνωσιν ἔχουσα ἔρευνα. Πλὴν δὲ τέως ἐνομίζετο ὡς ἀληθὲς ἀπορρίπτεται γάντι, διότι δὲν πληροῖ τοὺς δρους τούτους. Ἐκφράζεται πρὸς τούτους ἢ πεποίθησις ὅτι διὰ τῆς τηρήσεως αὐτῶν δυνάμεις νὰ πορίσωμεν ἑαυτοῖς ἀληθῆ γνῶσιν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἔχει μόνον ἐπιστημονικήν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δημοσον ἡθικὴν σημασίαν· τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἐστὶ τὸ ἰδιάζον τῷ Σωκράτει, ὅτι ἡθικὴ καὶ ἐπιστήμη εἰσὶν ἀχώρισται, οὔτε γνῶσιν ἀνευ ἀρετῆς οὔτε ἀρετὴν ἀνευ γνώσεως δύναται νὰ νοήσῃ ὁ Σωκράτης. Οὗτῳ δὲ παρίσταται ὁ Σωκράτης οὐ μόνον διαγνούς ἀλλὰ καὶ θεραπεύσας βαθυνούστατος καὶ εὐφυέστατος τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων αὐτοῦ· τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ. 'Λφ' οὖ δῆλον ὅτι ἔνθεν μὲν ἢ προχωροῦσα τῶν Ἑλλήνων μόρφωσις ἐγέννησε τὴν ἀνάγκην ἀνωτέρως παιδεύσεως, ἐτέρῳθεν δὲ ἢ πορεία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτυξεως ἀπῆγε τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἔρευνῆς τῆς φύσεως καὶ ἔφερε πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν, προεκλήθη οὕτω στενὸς σύνδεσμος τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἡ μὲν ἐπιστήμη μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ ὑψιστον αὗτῆς ὑποκείμενον, δὲ πρακτικὸς βίος μόνον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐδύνατο νὰ εὕρῃ στήριγμα καὶ βοήθειαν, ὃν ἔχρησε. Ταύτην τὴν ἀνάγκην προστηνέγκθησαν οἱ Σοφισταί μετὰ προθυμίας καὶ δεξιότητος ἢ θεραπεύσωσιν· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἔκτακτος αὐτῶν ἐπιτυχία. 'Αλλ' ἢ βιοσοφία τῶν Σοφιστῶν ἐστερεῖτο στερεῶν θεμελίων, ὑπὸ τῆς σκέψεως αὐτῶν ἀνετράπη ἐντελῶς ἢ ἐπιστήμη καὶ διεστράφη ἐν τάχει φοβερῷ καὶ ἐγένετο ὑπηρέτις πάσης κακῆς καὶ ἴδιοτελοῦς κλίσεως. 'Αντὶ ν' ἀνυψώσῃ τὸν ἡθικὸν βίον διὰ δράσεως ἐπιστημο-

νικής, παρεπλάνησε τόν τε βίον καὶ τὴν ἐπιστήμην. Τὴν κατάστασιν ταύτην διέγνω εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ Σωκράτης. 'Ἐν ὧ δὲ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἦτοι ὡς θαυμασταὶ τῆς Σοφιστικῆς παιδεύσεως ἔτυφλωττον πρὸς τοὺς ἀντῆς κινδύνους ἢ φοβούμενοι αὐτὴν παρένοιν τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων καὶ τὴν πυρεῖαν τῆς ἴστορίας καὶ κατηρώντο τοὺς νεωτεριστὰς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἀριστοφόνους, ὁ Σωκράτης διέκρινε διὰ βλέμματος ὅξεις τὸ δρῦὸν ἀπὸ τοῦ ἐσφαλμένου. Τὴν ὀνειπάρκειαν τοῦ ἀρχαίου παιδευτικοῦ συντήρικτος, τὸ ἐπισφαλές τῆς συνήθους ἀρετῆς, τὴν ἀπάρεικην καὶ ἀντίρρητην τῶν κρατουσῶν τότε διοξῶν, τὴν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἀναγνώριστεν ὁ Σωκράτης οὕτως ἐντελῶς ὡς οὐδὲν τῶν Συφιστῶν. 'Αλλ' ὁ Σωκράτης ὑπέβιλεν εἰς τὴν ὀνειροφήν ταύτην σκιπιοὺς ἄλλους, ὑψηλοτέρους. Τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἀληθείαν ὥρειλεν ἢ παίδευσις αὐτῇ νὸ μὴ ἀνατρέπῃ, ἄλλος τινάκαντιν νὸ ὑπαλεικνύῃ τὴν πρὸς αὐτὴν ὄδὸν διὰ μεθύσκου ἐπιστημονικῆς μεταβεβλημένης. ὥρειλε νὸ μὴ ὑπηρετῇ τῇ ἴδιοτελείᾳ τῶν χρόνων, ἄλλος νὸ ἐξεγείρῃ καὶ ἀνυψώσῃ τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς νόρκης καὶ τῆς ἴδιοτελείας διὰ τῆς γνώσεως τοῦ οὗτος ἀγαθοῦ καὶ οὗτος ὥρειλε νὸ μὴ ἀνατρέψῃ τὴν εὐπέβειαν καὶ τὰ ἡθικά, ἄλλος νὸ ἐμπεδώσῃ ἀδικοείστως ἐπὶ νέων ἐπιστημονικῶν θερελίων. Οὕτω δὲ ὁ Σωκράτης ἐγένετο ἀναμορφωτὴς τῆς ἡθικῆς ἄρκη καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ μέγκις αὐτοῦ σκέμματος ἦτο νὸ μεταμορφώσῃ καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἡθικὸν βίον διὰ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ δύο δὲ τοῦτα στοιχεῖα ἦσαν αὐτῷ οὕτως ἀδιαπόστως συνδεδεμένα, ὥστε τῆς γνώσεως οὐδὲν ἄλλο ὑποκείμενον ἐγίνωσκεν ἢ τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ τοῦ βίου οὐδεμίκιν ἄλλην ἔβλεπε σωτηρίαν πλὴν τῆς γνώσεως. 'Πλίκας ὑπηρεσίας προσήνεγκεν ἀμφοτέροις διὰ τῆς τάσεως ταύτης, ἡλίκην ἐπίδραστιν ἥσκησεν ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτοῦ καὶ σύρπασσν τὴν ἀνθρωπότηταν μαρτυρεῖ ἢ ἴστορία. Εἰ καὶ ὀνειγνωρίσθη πάλιν μετὰ τοῦτο πλὴν τῆς ἐνότητος καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς, δρως δ. δεσμὸς αὐτῶν, ὡς αὐτὸν ὁ Σωκράτης συνέπφρυξε, δὲν ἐλύθη πλέον· ἀν δὲ κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἀρχαίου κισσοῦ ἐκκτοντκετηρίδας ἢ φιλοσοφίας κατέλαβε τὴν θέσιν τῆς καταπεσούστης θρησκείας καὶ προσήνεγκεν οὕτω νέον στήριγμα εἰς τὴν ἡθικήν, ἐκάλυπτε καὶ ὠξυνε τὴν ἡθικὴν συνείδησιν καὶ προσυλείσανε τὴν ὄδὸν πρὸς μυνοθεῖκὴν τοῦ

κόσμου θρησκείαν, ή ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τούτῳ καὶ εὐεργετικῷ ἀποτέλεσματι εὐγνωμοσύνη τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλεται τῷ Σωκράτει.

Χαρακτήρ τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας.

Οἱ ιδιάζων χαρακτήρες τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας ἔστιν δτι ἡ φιλοσοφικὴ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὸ ἥθικὸν αὐτοῦ ἔργον. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρωπὸς ὀφείλει γοῦ πνοικήγαται ὡς ἀληθίες καὶ ὑποχρεωτικὸν ἔκεινο μόνον, περὶ οὗ ἐπειπεῖν ἔσυτόν, δτι ἔστιν ἀληθίες, διὸ τοῦτο ὁ Σωκράτης βούτιζεται εἰς ἔσυτόν. Πινώσκει δτι ἡ ἀληθίεια δὲν ὑπάρχει τι δεδομένον, ἀλλ' εὑρίσκεται δι' ίδιας δικυρήσεως μόνου ἀποκτεῖ λοιπόν, ἵνα πᾶσας δύξει, έσουν δικδεδομένη καὶ παλαιὸς καὶ ἀν ὑπάρχῃ, βασανισθῇ ἐκ νέου· φρονεῖ δτι οὐχὶ εἰς αὐθεντίας, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον ὑφείλει τις νὰ πιστεύῃ, πολὺ δικιας ἀπέχει γὰρ δοξάσῃ τούτου ἔνεκκ μετὰ τοῦ Πρωταγόρου, δτι «μέτρον πάντων ἀνθρώπων», η νὰ θεωρήσῃ κριτήριον τῆς ἀληθίειας τὴν ὑποκειμενικὴν πεποίθησιν καὶ τὴν πρακτικὴν ὄνταγκην, ὡς ἐποίησαν μετὰ ταῦτα οἱ Στωικοὶ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι, η ν' ἀνασλύσῃ τὴν ἀληθίειαν εἰς τὴν πιθανότητα, ὡς οἱ Σκεπτικοί, ἀλλὰς θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς σκοπὸν ἔσυτῆς, καὶ ἔστι πεπεισμένος δτι ἀληθίης γνῶσις προσγίνεται μόνον διὸ λογικῆς τῶν προσγράτων ἔξετάσεως. Ο Σωκράτης ὡς κύριον τῆς φιλοσοφίας ὑποκείμενον ὑπολαμβάνει τὸν ἀνθρωπὸν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ θέσῃ νόμον τὴν αὐθικιστίαν τοῦ καθολικούτατον ἀνθρώπου, ὡς ἐπραξάν οἱ Σοφιστοί, ὑποτάσσει αὐτὴν εἰς τὸν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἥθεων σχέσεων καίμενον νόμον. Άντι νὰ ἐπιδιώξῃ ὡς ὅψιστον σκοπὸν τὴν αὐτάρκειαν, ὡς οἱ μετὰ ταῦτα φιλόσοφοι, ἀντέχεται τῆς ἥθικῆς θεωρίας τῶν ἀρχαίων, ητις δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τὸν ἀνθρωπὸν ἀκτέος τῆς κοινωνίας καὶ διὸ τοῦτο προσεχέστατον αὐτοῦ καθήκον γῆς αὐτοῦ κακόνα τὸν νόμον τῆς πολιτείας⁽¹⁾. Ξένος καὶ ἀλλότριος τοῦ Σωκράτους είσιν η τε ἀπόθεια καὶ ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στοᾶς καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῇ Σχολῶν.

(1) Εενοφ. Ἀπομν. II, 1. 13 κ. ἐφ. I, 6, 15. IV, 4, 12 κ. ἐφ. 3, 15 κ. ἐφ. II λάτ. Κρίτ. 53 Λ κ. ἐφ. Ἀπολ. 30 Δ κ. ἐφ.